

- ² Григорьянц, В. Следами пророка» / В. Григорьянц // Журнал «Крым». 2001. № 1.
- ³ Муратова, Э. С. Ислам в современном Крыму индикаторы и проблемы процесса возрождения / Э. С. Муратова. Симферополь: Элиньо, 2006. С. 143-146.

SUMMARY

Ayder Bulatov

Islam in Crimea: history and modern times

The article is dedicated to the issues of the development of Islam in Crimea. The author considers the history of Islam, starting from the early Middle Ages until the modern time. It is proved that Islamic religion was one of the main factors for the preservation of national identity among the Crimean Tatars.

Keywords: Islam, Crimea, mosques, spiritual administrations, Crimean Tatars.

Igor КОЛЕСНИК

Трансформаційні процеси в буддизмі заходу: український контекст

Розглянуто основні тенденції розвитку буддизму на Заході в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Проаналізовано результати трансформації основних доктринальних елементів і процеси адаптації буддійських громад до нових культурних та цивілізаційних обставин. Звертається увага на процеси засвоєння буддійської традиції та поширення різноманітних напрямів у релігійному просторі України.

Ключові слова: буддизм, буддійський модернізм, Тгеравада, віпасана, Магаяна, Ваджраяна, тантризм.

Буддизм як релігія належить до найбільш цікавих явищ сучасного глобального світу. Популярними стають філософія, культова практика, демонологія певних напрямів, медитативні техніки та навіть зовнішня атрибутика, які перетворюються також на органічну складову матеріальної культури. Ми стаємо свідками того, як екзотичні для Заходу напрями цього давнього вчення стають джерелом не лише релігійного діалогу, але також і комерційного використання.

На перших порах поширення буддизму західна людина мала можливість контакту із такими школами, як Тгеравада (завдяки перекладам Т. Ріс-Девідса), Ріндзай-дзен та Сото-дзен (завдяки популяризації Д. Судзукі)

та тибетськими громадами емігрантів з Тибету (після 1959 р.). Окрім традиційних шкіл та напрямів, у другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст. на Заході починають розвиватися форми буддійського вчення, які цілком вписуються в контекст модерну, постмодерну, адаптуючись до потреб сучасної людини. Поступово з'являються дослідження нових феноменів, що об'єднані загальною назвою «буддійський модернізм».

Актуалізуються наукові дослідження, які покликані виявити найбільш суттєві риси феноменів на зразок «буддійського модерну» або «буддійського протестантизму», а також з'ясувати найбільш фундаментальні риси шкіл, що ідентифікуються із буддизмом. Необхідним також стає аналіз процесів засвоєння цього вчення в Україні, що і є метою нашої наукової розвідки.

У предметне поле нашого дослідження потрапляють кілька основних взаємопов'язаних проблем: поняття буддійської ідентичності (її основні ознаки, доктринальні позиції), тенденції поширення та трансформації буддизму на Заході, процеси адаптації та специфіка буддизму в Україні.

Дослідженнями сучасного буддизму на Заході, в Росії та Україні займалися Є. Торчинов, А. Берцін, А. Агаджанян, Д. МакМахан, Ч. Пребіш, А. П'ятигорский, Я. Боцман, Л. Мозговий, А. Колодний, С. Капранов та інші. В їхніх працях буддизм аналізується з погляду не лише історії релігії, але й соціології, психології та філософії. Багато уваги окремі дослідники приділяли тенденціям на Заході щодо появи нових форм вчення Будди¹, часто кардинально відмінних від характерних більшості шкіл у країнах, які традиційно відносяться до буддійських.

На нашу думку, в науковій літературі занадто мало уваги присвячено українському контексту – при наявності буддійських громад та активізації їхнього релігійного та суспільного життя майже повністю відсутні буддологічні студії цього феномену. Необхідним тому є наукове дослідження основних рис, тенденцій та трансформаційних процесів у межах буддизму України, який включений у загальний контекст Європи і має всі можливості для перетворення на оригінальний феномен урбаністичної культури.

Дещо краща ситуація із буддологічними дослідженнями в Росії, яка на пострадянському просторі займає визначальне місце в буддології, поряд із чималою кількістю публікацій популярного характеру, активно видаються наукові. Наприклад, нещодавно було опубліковано енциклопедію «Філософії буддизму»², яка є значним кроком до демаркації буддизму як окремої оригінальної системи думки від інших традицій.

Розглянемо більш докладно зазначені у вступі проблеми.

Поняття буддійської ідентичності. Будь-яке дослідження розпочинається із розробки фундаментальних складових предмету. У випадку

із буддизмом науковці тривалий час не могли визначити спільні для усіх напрямів та шкіл світу риси. В дійсності доволі важко ствердити, що Тгеравада і тантричний буддизм Тибету належать до однієї релігійної традиції, тим паче це стосується певних необуддійських громад, в яких практикують видозмінені медитативні практики, не дотримуючись більшості морально-етичних приписів вчення.

Буддизм є доволі синкретичним і багатогранним утворенням, яке важко аналізувати з позицій класичної західної методології. Чіткий поділ на «релігію», «філософію», «психологію», «протоприродознавство» є складним³, що й породило велику кількість стереотипних і невиправданих уявлень в науковому середовищі. Показовим є факт, що поняття «буддизм» було введене в обіг західними буддологами в кінці 19 століття і лише на початку 20 століття прийняте буддистами, які водночас називають свою релігію «буддга Дгарма» (вчення Будди), а себе – бауддга, тобто послідовниками Будди⁴.

Один зі способів ідентифікації школи чи напряму як буддійський запропонував Є. Торчинов, вилучивши базовий комплекс ідей, до переліку яких слід «віднести насамперед Чотири Шляхетні Істини, вчення про причинно-залежне походження (санскр. пратіт'я самутпада), карму, доктрину анатмавади («не-душі») і кшанікавади (вчення про миттєвість), а також буддійську космологію»⁵. Така ідентифікація є однією із найдієвіших, і підставляючи ці складові в процесі аналізу якоїсь зі шкіл, можна цілком ствердно сказати, чи це буддизм, чи ні.

Популяризатор буддизму, лама Дзонгсар Кхйенце виділяє основне ядро ідей, за якими можна ідентифікувати буддиста:

- все складове – непостійне;
- всі емоції – страждання;
- усі речі не мають незалежного буття;
- нірвана – поза уявленнями⁶.

Наступну спробу впорядкування основних рис «буддійської ідентичності» здійснив російський сходознавець В. Лисенко, який виділяє 1) спільну історію життя Будди; 2) закон карми і сансари; 3) 4 Шляхетні істини та вісімковий шлях; 4) доктрина анатмавади та пратіт'я самутпади⁷.

Тенденції поширення та трансформації традиції буддизму на Заході.

Сучасний буддизм, з яким знайомиться Захід, потрапив у ситуацію, яка йому історично знайома – цілком новий культурний, релігійний контекст. Вчення Будди полягає в дещо іншому розумінні інновації, що зрештою послуговало не лише полегшенню адаптації до нових умов, але й виробленню нових форм, досі не знайомих в країнах, які традиційно вважаються буддійськими.

Стосовно співвідношення традиційного та модерного в буддизмі, то тут ми спостерігаємо картину, відмінну від історії, наприклад, християнства. Йдеться насамперед про відсутність радикального протиставлення ортодоксії та гетеродоксії. Оскільки відсутній аналог Святого Письма⁸, немає якогось текстуального сакрального центру, від якого одні відштовхуються як прихильники, тобто *консерватори*, а інші як *реформатори* чи революціонери. Буддизм набагато лояльніше ставиться до відгалужень, сект та шкіл, а будь-які форми радикалізму або агресії стосовно цих сект в новітню епоху є швидше справою західного походження як наслідок засвоєння нетипових елементів у вчення. Закиди стосовно певних необуддійських течій як неавтентичних чи нетрадиційних можуть ґрунтуватися також і на звичайній конкуренції на ринку релігій, яким часто є сучасний інформаційний простір. Річ у тому, що одним із фундаментальних показників автентичності буддійського вчення є безпосередній досвід пробудження учасників або вчителя (лідера) громади, яка себе позиціонує буддійською. На Заході відсутні критерії, які дали би змогу виділити конкретні риси буддійської «пробудженості» одних і «непробудженості» інших – це також наслідок превалювання раціонального типу мислення. Раціоналізм в цій ситуації послужив двояко: з одного боку, західна культура не була майже готова для адаптації медитативних технік, хоч і вважалося, що це екзотично; з іншого – раціоналізм, а також скептицизм дозволили поступово вичленувати із загального середовища «психотехнічних» груп більш автентичні і менш автентичні.

В буддизмі Заходу спостерігаються загальні модернізаційні процеси щодо доктрини та організації. Як стверджує Д. МакМахан: «буддизм, популярний на Заході і поміж міського, освіченого населення Азії, використовує менше ритуалів, позбувається чудес і надприродніх подій, описаних в буддійській літературі, змінює сам спосіб поклоніння і акцентує увагу на наукових, гуманістичних та демократичних ідеалах»⁹. Активно відбувається деміфологізація вчення, яка в різних авторів виявляється по-різному. Зокрема, прикладом може слугувати образ колеса сансари, складові якого втрачають значення беззаперечної істини та складової сучасної космології і, або переводяться в площину глибинної психології¹⁰, або в площину екзистенційного аналізу¹¹.

Разом з тим стрімка трансформація буддизму дала підстави дослідникам ствердити про факт появи феномену «буддійського модерну», який ґрунтується на кількох складових дискурсу модерну. Насамперед йдеться про взаємодію із ідеями християнського протестантизму (секуляризація, приватизація, деміфологізація релігії), що виражається навіть в появі

явища «буддійського протестантизму» в міському середовищі. Наступним дискурсом, який вступає в діалог із буддизмом, є наука, успіх та авторитет якої побудований на раціоналізмі та науково-технічній революції. Важливе значення також відіграють ідеї європейського Просвітництва, ідеал розуму та виховання. Нарешті, романтичний дискурс гарантував буддизму символічну роль «екзотичної панацеї» від духовної кризи Заходу.

Водночас, як зазначає Д. МакМахан, «модернізація буддизму не є лише винятково західним проектом чи репрезентантом східного Іншого; багато діячів цього процесу були реформаторами Азії, вихованими в межах західної та буддійської думки»¹². Також невиправданною є позиція, що такі визначні постаті, як Анагаріка Дгармапала, Д. Судзуки та Далай Лама XIV займалися винятково сліпою адаптацією буддизму до західної культури: вони використовували основні категорії культури Заходу для виявлення його внутрішніх проблем, схильності до европоцентризму та колоніалізму.

Таким чином, на Заході буддизм доволі успішно засвоювався в кількох сферах, за рахунок вже згаданої здатності до адаптації та гнучкості доктрини:

1) наукова сфера – можемо спостерігати активний інтерес науковців-теоретиків до космологічних ідей та буддійської епістемології;

2) психологічна та психотерапевтична – найбільш активно засвоювалися елементи медитації, релаксації та зміни свідомості загалом, які сприяли розвитку більш секулярних форм психотерапії. Також варто згадати тривале зацікавлення в межах психоаналізу, ґештальтної та трансперсональної психологічних теорій;

3) культурна – в цій сфері помітним є адаптація буддизму до правил ринку, публікація великої кількості книг, брошур, організація Інтернет-спільнот та сайтів. Помітним є вплив буддизму на музичну культуру Заходу тощо¹³.

В науковому середовищі присутня також критика характеру взаємодії західної культури та буддизму. Зокрема Г. Дюмулен, відомий буддолог, стверджує, що «в тому, як дзен прийняли в Європі та Америці, основну роль відіграли психотерапевтичні надії західних людей. Дзен позбавили характерного релігійного змісту. В певному значенні було здійснено спробу трактувати його як суто терапевтичну систему... Породжений первісним прагненням людини до релігійного служіння, впродовж багатьох століть дзен слугував стимулом великих релігійних подвигів. Отже, психологи не можуть судити про істинну цінність та смисл дзен-буддизму»¹⁴. В дійсності багато спрощених концепцій щодо буддійського вчення ґрунтувалися на стереотипах західної культури. Наприклад, тривалий час відбувалися

пошуки «істинного буддизму», який протиставлявся школам Магаяни чи Ваджраяни, про що пише буддолог Є. Торчинов¹⁵. Пізніше слухними були закиди щодо крайніх форм вилучення міфологічних елементів та секуляризація буддизму на зразок християнської. Несправедливими, на нашу думку, були спроби замінити християнство на Заході більш раціональною та науковою формою буддизму, який також є своєрідним конструктором, що ігнорує власне культово-релігійну складову.

Сучасний буддизм також потрапив у поле уваги постмодерної свідомості. Відповідно певні внутрішні процеси розмивання меж, боротьба проти Логосу та Авторитету теж спричинили зміни в найбільш новітніх формах буддизму. Зокрема це спостерігається у випадках, коли лідери громад відмовляються обов'язково дотримуватися традиційної передачі вчення, спадковості від попередників, опиратися на кодекс текстів, зрештою витісняють ритуалістику і замінюють її іноді незвичними для традиційного буддизму складовими. До цієї категорії можна віднести феномен кібер-буддизму¹⁶. До іншої категорії можна віднести буддизм як адаптовану в еkleктичну релігійну систему складову – це характерно для певних неорелігій синкретичного та східного типів.

Стосовно тенденцій поширення традиційного буддизму на Заході, то найбільш відомими є тибетські школи традиції Ваджраяна, Теравада та дзен-буддизм (Сото та Ріндзай). Кожна із цих традицій має власну специфіку. Зокрема дзен-буддизм орієнтується на монастирське життя, японську стилістику і систему ретритів та сешинів; тибетські школи ґрунтуються на вченні Магаяни та Ваджраяни, синтезуючи складну філософію буддизму та певні практики добуддійських вірувань; Теравада популяризується завдяки практиці віпасани тощо.

Поряд із традиційним виміром цих шкіл буддизму, на Заході можна спостерігати їхню зміну і своєрідне розширення сфери діяльності. Наприклад, ідеї дзен-буддизму потрапляють до масової культури, починаючи від 60–70-х рр. ХХ ст. завдяки діяльності Д. Судзуки, А. Вотса та субкультури бітників. Тибетські школи стають більш відкритими і популяризують езотеричні тантричні техніки, які досі були доступними лише монахам. Ламаи часом виконують функції не лише дипломатів між Заходом та Сходом, але й своєрідних психотерапевтів, які публікують книги на різноманітну тематику в контексті буддійського вчення, ведуть Інтернет-блоги та дописують у Twitter. Нарешті віпасана як специфічна практика буддійських монахів перетворюється на своєрідні курси психопрактики, які завершуються видачею дипломів, сертифікатів та дозволів на викладання із відривом від традиції. Окрім цього, завдяки взаємодії із

Заходом практика віпасани отримала кілька редакцій та розглядається часто як авторський винахід чи адаптація.

Процеси трансформації традиційних шкіл не могли пройти безслідно і безконфліктно. Як окремих феномен дослідники виділяють формування «двох буддизмів» – традиційного, пасивного буддизму етнічних діаспор та динамічного буддизму західних неофітів¹⁷. Конфлікт виражається в тому, що західні неофіти дещо по-іншому сприймають буддиське вчення, більш раціонально тлумачать систему вірувань, виділяють лише медитацію і розуміють її як форму відпочинку від напруженого ритму міста. Для етнічних буддистів ця традиція містить багато елементів, без яких вона не може існувати. Наприклад, переконання в існуванні демонів, богів та інших надприродних істот, заступництвом яких можна користуватися під час практики, для західних неофітів може бути лише метафорою, образом або символом і ніколи не сприймається буквально. Нерозуміння цієї ситуації можна було спостерегти під час конфлікту Далай Лами XIV і ортодоксальних буддистів стосовно культу духа Шугден¹⁸: неофіти буддизму та психологи на Заході не цілком усвідомлюють того факту, що для Далай Лами Шугден не є просто метафорою чи символом колективного несвідомого, а фактично існуючою та негативною істотою. Традиційна тибетська космологія не може існувати без присутності надприродних істот – саме це і є межею, яка відбиває лише один із аспектів суперечності між глобальним, модернізованим буддизмом та традиційними школами.

Процеси адаптації та специфіка буддизму в Україні.

Україна у XXI ст. активно долучається до процесів релігійного життя Заходу. Після відновлення незалежності у 90-х роках XX ст. поряд із великою кількістю організацій, течій та рухів новітнього релігійного типу, до України потрапляє буддизм у його традиційних та новітніх формах. Як засвідчують статистичні дані Державного департаменту у справах національностей та релігій, усього в Україні функціонують 55 громад, 1 монастир, 44 священнослужителі і 2 недільні школи¹⁹.

Серед найбільш відомих українських громад буддистів належить виділити школу Карма-каг'ю тибетського походження, школу Нінгма-па (Орден Лунг-жонг-па) в Донецькій області, громади дзен-буддистів та Теравади. Характерно, що український буддизм переживає трансформації в західному контексті, тобто відчутними є секуляризаційні процеси, загальна демократизація, прагнення раціоналізувати буддиську філософію та деміфологізувати віровчення. Буддизм України також стає більш соціально-орієнтованим, видаються журнали, працюють форуми буддистів України різноманітних напрямів, де також можуть ділитися

інформацією усі школи, громади та просто зацікавленні. Загалом буддизм демонструє пристосованість до сучасного темпу життя міста, ефективність використання інформаційних технологій та широку палітру буддійських громад.

Разом із позитивними тенденціями західного буддизму українські громади також стикаються із проблемами співвідношення традиції та інновації, хоча не так різко як, наприклад, це можна спостерігати в країнах із етнічними буддистами. Через відсутність достатньої кількості україномовних буддологічних досліджень, перекладів та тлумачних словників буддизм іноді сприймається в неадекватних формах, синтезуючи елементи інших релігійних систем або потрапляючи в простір Нью-Ейджівського езотеризму. Дуже часто саме образ необуддизму, який експортується із Заходу, перешкоджає сприйняттю буддійського вчення в його більш традиційній формі. Уваги заслуговує діяльність багатьох вчителів, які відвідують міста України та проводять відкриті лекції або медитаційні ретрити, але досі існує нагальна потреба в україномовних текстах.

Конфлікт необуддизму та традиційного буддизму можна спостерігати у випадку зі школою Нінгма (Орден Лунг-жонг-па) в Україні. На форумі буддистів України була піднята дискусія з приводу автентичності цієї традиції та її спадковості в межах тибетського буддизму²⁰, але наразі не була проведена власне наукова демаркація необуддизму як трансформаційного феномену та традиційного буддизму. Складність таких досліджень полягає в тому, що у межах буддизму XXI ст. присутні школи, які не завжди позиціонують себе спадкоємцями традиції, а іноді елементи буддійського вчення стають предметом популярного і некритичного зацікавлення, що, звісно, лише збільшує кількість актуальних проблем для української буддології. На жаль, мусимо констатувати, що академічні дослідження буддизму в Україні є рідкісним явищем, а буддологія лише постає завдяки зусиллям окремих науковців.

Висновки. Сучасний буддизм демонструє високий рівень адаптації до глобального світу. Це спричинює появу несподіваних його проявів та форм, відновлення, переосмислення та трансформацію традиційних шкіл та напрямів згідно із культурним та релігійним контекстом Заходу та України.

Позитивними рисами трансформації буддизму є його загальна демократизація, відновлення філософської спадщини, інтерес до психопрактики як центральної складової вчення та особистості, яка здійснює самопізнання в контексті типологічно «східної» релігії. Характерним є також вплив буддизму на масову культуру за посередництва традиційних культурних форм Тибету, Японії, Китаю та Кореї.

З іншого боку, в межах буддизму спостерігаються кризові явища, характерні для глобалізованого світу загалом – відрив від традиції, розмивання меж між релігійними доктринами, які можуть фундаментально відрізнятися одна від одної у філософсько-релігійній площині, конфлікти між неофітами Заходу та етнічною діаспорою, для якої буддизм є складовою національної ідентичності, а не лише формою релаксації тощо.

Буддизм є частиною релігійного ландшафту сучасної України, але, на жаль, недостатньо досліджений в академічній площині. Якщо на Заході і в Росії активно відновлюються інституції перекладу, кожного року публікуються монографії, словники та енциклопедії стосовно історії, філософії та віровчення буддизму, організовуються конференції та читання, то в Україні ми можемо спостерігати лише зародження буддологічних студій. Найбільш актуальною проблемою залишається відсутність україномовних перекладів фундаментальних текстів цієї багатовікової традиції, без яких неможливо простежити специфіку трансформаційних процесів в межах сучасного «модерного» або «постмодерного» буддизму як органічної складової історії розвитку цієї релігії.

¹ Prebish C. S. Studying the Spread and Histories of Buddhism in the West: The Emergence of Western Buddhism as a New Subdiscipline within Buddhist Studies / C. S. Prebish // *Westward Dharma: Buddhism beyond Asia* / edited by Charles S. Prebish, Martin Baumann. – Berkeley: University of California Press, 2002. – P. 66–84.

² Философия буддизма: энциклопедия / отв. ред. М. Т. Степанянц; Ин-т философии РАН. – М.: Вост. лит., 2011. – 1045 с.

³ Sangharakshita. Buddhism and the West: The Integration of Buddhism into Western Society [Електронне джерело] / Sangharakshita // Режим доступу: http://www.sangharakshita.org/_books/buddhism-and-the-west.pdf

⁴ Лысенко В. Г. Опыт введения в буддизм: Ранняя буддийская философия. – М.: Наука, 1994. – С. 6 – (159 с.).

⁵ Торчинов Е. А. Краткая история буддизма / Е. А. Торчинов. – СПб.: Амфора. ТИД Амфора, 2008. – С. 26 – (430 с.).

⁶ Кхьенце Р.Дз. Отчего вы не буддист / Ринпоче Дзонгсар Кхьенце. – М.: Открытый Мир, 2008. – 192 с. – С. 10.

⁷ Лысенко В. Г. Буддизм и философия / В. Г. Лысенко // Философия буддизма: энциклопедия / отв. ред. М. Т. Степанянц; Ин-т философии РАН. – М.: Вост. лит., 2011. – С. 25 – (1045 с.).

⁸ Пятигорский А. М. Лекции по буддийской философии / А. М. Пятигорский // Непрерываемый разговор. – СПб.: «Азбука-классика», 2004. – С. 38–102.

⁹ David L. McMahan. The Making of Buddhist Modernism. – NY: Oxford University Press, 2008. – С. 5–6. – (299 p.).

¹⁰ Там само. – С. 45.

- ¹¹ Там само. – С. 48.
- ¹² Там само. – С. 6.
- ¹³ Конзе Э. Буддизм: сущность и развитие / Э. Конзе. – СПб.: Наука, 2003. – 288 с.
- ¹⁴ Дюмулен Г. История дзэн-буддизма / Г. Дюмулен; [пер. с англ. Ю. В. Бондарева]. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2003. – С. 299 – (317 с.).
- ¹⁵ Торчинов Е. А. Краткая история буддизма... – 430 с.
- ¹⁶ Hsiongcai G. C. A Lesson on Cyber-buddhism [Електронне джерело] / G. C. Hsiongcai // Режим доступу: <http://www.buddhismtoday.com/english/world/facts/096-cyberBuddhism.htm>
- ¹⁷ Агаджанян А. С. Буддизм в глобальную эпоху / А. С. Агаджанян // Философия буддизма: энциклопедия / отв. ред. М. Т. Степанянц; Ин-т философии РАН. – М.: Вост. лит., 2011. – С. 47. – (1045 с.).
- ¹⁸ Его Святейшество Далай-лама об опасности поклонения Шугдену [Електронний ресурс] / пер. Берхин И. // Режим доступу: <http://dalailama.ru/video/936-shugden.html>
- ¹⁹ Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 2012 р.) [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr2012/47891/>
- ²⁰ Дискусія на тему: «Вопрос к ньингмапинцам» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://board.buddhist.ru/showthread.php?t=4961&pp=15>

SUMMARY

Igor Kolesnyk

Transformations processes in Buddhism western: Ukrainian Context

There are viewed main tendencies in adaptation and transformation of Buddhism in the West in the second part of XX – in the early XXI century. Author analyzes the results of modernization of main doctrinal elements and adaptation of Buddhist communities into new cultural and civilization circumstances. Also author focused on processes of assimilation of Buddhist tradition and spreading of its forms in religious area of Ukraine.

Keywords: Buddhism, Buddhist modernity, Theravada, vipassana, Mahayana, Vajrayana, Tantrism.